

ПРАГМАТИЗМ – САНАНЫҢ ЖАҢҒЫРУЫ

¹Малдыбек Ақмарал Жұмағұлқызы, ²Дүйсен Нұрсұлтан Бақтиярұлы

¹*akmaral.maldybek@ayu.edu.kz*

¹*Халықаралық туризм және меймандостық университеті*

(Түркістан, Қазақстан),

²*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті*

(Астана, Қазақстан)

¹*Maldybek Akmaral, ²Duisen Nursultan,*

¹*akmaral.maldybek@ayu.edu.kz*

¹*International University of Tourism and Hospitality (Turkestan, Kazakhstan),*

²*Eurasian National University named after L.N. Gumilyov*

(Astana, Kazakhstan)

Аңдатпа. Бүгінгі таңда прагматизм жайлы көп айтылып та жатыр, жазылып та жүр. Прагматизм ХІХ ғасырдың соңғы онжылдығында философиялық бағыт ретінде пайда болды.

ХХІ ғасырда ұлттық сананы жаңғыртудың біршама бағыт-бағдарлары алдыға қойылды. Атап айтар болсақ: бәсекеге қабілеттілік, ұлттық бірегейлікті сақтау, прагматизм, білімнің салтанат құруы секілді және елдің революциялық емес эволюциялық жолмен дамуы, сана ашықтығына шақыратын ойлар рухани жаңғырудың басты принципіне айналды.

Соңғы өткен жиырма жыл ішінде әлем қауымдастығында туындаған ұлттық бәсеке ұғымы жіті талдау мен саяси негізге ие құрылғыға айналып үлгерді. Сол себепті экономикалық өсім қазіргі жаһандану жағдайындағы ұлттық бәсеке деген түсініктің ерекше теориялық әрі практикалық маңыздылығы жоғары. Ұлттық бәсекелестіктің бітім болмысы мен өлшемдері жайлы мәселенің теориялық қорытындысы бойынша біршама елдер ең негізгі сұрақтардың жауабын шешуге тырысып бақты. Экономикалық даму шарттары және мемлекетті қалыпқа келтіру мүмкіндігін айшықтайды. Осы аталған бағытта «Цифрлы Қазақстан», «Мәдени әрі конфессияаралық келісім», «Үш тілде білім беру» деп аталатын бағдарламалар тізбегі өзінің құндылығын жоймақ емес.

Мақалада, ұлттың рухани жаңғыруының бірден бір жолы прагматизм қағидаларының ұлт жадында жатталып, сол үшін қазақы болмысқа теріс кей әдеттен арылу керектігі жайында әңгімеленеді.

Түйін сөздер: прагматизм, іскерлік, ұлттық құндылықтар, бәсекеге қабілеттілік, бірегейлік

Кіріспе

Прагматизм ең негізгі ұғым ретінде танымның мәні мен мазмұнын ұғыну болып есептеледі. Грек тілінен аударғанда «іс, әрекет» деген мағына беретін прагматизм жағдайға қарай іс-әрекеттер құрылғыларымен санасқан түрде, практикалық әдістерге жүгінеді. Прагматизм – бұл белгілі бір мақсатқа қол жеткізу, салауатты өмір салтын, кәсіптік жағынан дамуға жол аша отырып, осы бағытта қолдағы барды дұрыс мақсатта пайдалану.

Еліміздің қуатты экономикалық әрі әлеуметтік даму қарқынын қолға алу үшін ең басты мәселесі білім беру бағытына қатысты екені әмбеге аян. Қазіргі таңда ХХІ ғасырдың ең алдыңғы қатарлы мемлекет дәрежесіне жету білім берудің нақты белгіленген жаңа форматтағы жүйесін құраумен шектеледі. Бүгінгі уақытта білім деген әлемдегі бүкіл мемлекет пен халықтардың ең басты басымдықтарының бірі екендігі даусыз. Сол себепті бүгінгі бәсекеге қабілеттілік шарттарында көрсетілген қоғамдық әрі гуманитарлық білім беру жүйесінің міндеттілігі аса жоғары деп айтуға толықтай негіз бар.

Мақалада сөз етілген ұлттық сананы дамытудың негізгі бағдарлары жүйеленген әрі өз уақытында амалға асыру рухани жаңғырудың бастапқы қаланап кірпіші болып табылады. Рухани жаңғыру жолында ұлттың тұтастығын сақтау үшін қазақ елінің қай кезде де болмасын айнымас екі ережесі айтылады: «Біріншісі – ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай да жаңғыру амалға аспайды. Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек.

Прагматизм – жеке жіне ұлт байлығын сақтай білу, еңбекті жетілдіру, іскерлікті дамыту, еңбекті үнемді пайдаланып, жаңаша ойлау арқылы болашағыңды жоспарлай алу, ысырапшылық пен астамшылыққа, даңғойлық пен кердеңдікке жол бермеу деген сөз. Қазіргі қоғамда шынайы мәдениеттің көрсеткіші – білім, тәрбие, еңбек. Қазіргі қоғамға ауадай қажет арлылық, ұстамдылық, қанағатшылдық пен қарапайымдылық, үнемшілдік пен орынды пайдалану көргенділікті көрсетеді.

Жоғарыда айтқанымыздай, прагматизмнің белгілі бір философиялық бағыт ретінде қазіргі қоғамда өзіндік алар орны ерекше. Бүгінгі таңда ақпараттық деректерде прагматизмнің біршама идеялары практикалық мақсаттарға негізделген түрде мінез әдебі, өмірлік дүниетанымы және практикалық мүддені есепке алатын парасатты жасалған есеп, қызметтік жүйеге ынтық болу бойынша түсіндіріледі.

Бүгінгі таңдағы философияның маңызды бөлігі ретінде прагматизмнің пайда болған уақытынан бастау алып, қазіргі күнге дейінгі теориялық түрде өзгерістері есепке алынады. Ең басында пайда болған тұжырым мен қазіргі ғылыми көзқарастардың арасында көптеген өзгерістер болғандығын аңғару қиынға соқпайды.

Зерттеу әдістері

Зерттеу барысында прагматизм ең негізгі ұғым негізінде танымның мәні мен мазмұны ретінде зерделеніп, қазіргі замандағы құндылығы көрсетіліп, тарихи мәдени, философиялық талдау жасалынды. Зерттеуде қойылған міндеттерді шешуде отандық және шетелдік ғалымдардың ауқымды зерттеулеріне, ғылыми танымның жалпы әдіснамасына сүйенеді. Сондай-ақ, тақырыпты зерттеуде гуманитарлық ғылымдарда кеңінен қолданылып жүрген тарихи-мәдениеттанулық, компаративистикалық, герменевтикалық, онтологиялық, антропологиялық, аксиологиялық, концептуалды талдау әдісі қолданылады. Сонымен қатар, мәтіндерді зерттеуде салыстырмалы-тарихи және тарихи-философиялық талдау әдістері кеңінен қолданылды.

Философия тарихы контекстіндегі прагматизм түсінігі

Қазіргі қоғамдағы философияның өзекті дерлік жалпы көрінісі XIX – XX ғасырлар тоғысында біршама өзгеріске түскен теориялық қозғалыс болатын прагматизм түсінігімен байланысты болып келеді. Қазірде ғылымдағы философтар прагматизм түсінігін ең алғаш қалыптасқан уақыттағы анықтамалармен салыстырғанда өзіндік радикалды көзқарас деп қарайды. XX ғасыр шенінде америкалық философ әрі түрлі идеялардың тарихын танушы А. Лавджой «Он үш прагматизм» деп аталатын өз зерттеу еңбегінде көрсетілген ағымның теориялық бөлігін түсіндіру ауырпалықтарына орай өз қарсылығын танытты. Сондай-ақ американдық философияның белгілі ғалымы П. Решер прагматизмнің бүгінгі жағдайын ауқымды дүрбеленде деп атап көрсетті [1].

Сол себепті прагматизм ұғымының ғылыми анықтамаларына аса көңіл бөліп, оның эволюциялық даму жолын айқындауды дұрыс деп таптық.

Бір жағынан алғанда прагматизм ұғымының шығуы XX ғасырдың американдық философ өкілі Ч. Пирс есімімен тікелей байланысты болып келеді [2]. Ч. Пирс өзінің философиялық зерттеуінде негізгі өзек ретінде мына шынайы өмірмен жанаспайтын идея атаулыдан құтылуды меңзейді. Адам тағдырымен байланысты философиялық түрлі мәселелер аса жоғары маңызға ие. Солай екен, аталған мәселелер адамның іс-әрекеті мен сол адамның табысты болу ұғымдарында көрсетілуі керек.

Прагматизмнің басты құрылымын Ч. Пирстің «Күмән – сенім» тұжырымдамасы құрайды. Осы аталған тұжырымдама бойынша адам баласына екі жағдайдың қатысы бар: күмәндану жағдайы сонымен қоса сенімділік жағдайы. Осы тұста философтың сенім түсінігін көзі жеткендік түсінігімен байланыстырғанын айта кету жөн.

Бастапқы жағдайда, адам елендеу, ыңғайсыздық, мазасыздау күй кешеді. Ол жағдайда адам баласы өз-өзіне, айналада болып жатқан жағдайға көңілі толмаған күйге еніп, сол проблемадан ертерек құтылу әрекетімен әуре болады. Ондай жағдай оның басына келер сыннан, жолы болмай қалушылықтан, табиғи қажеттіліктерге қанағаттанбау әсерінен пайда болуы әбден мүмкін. Осы аталған жағдайды еңсеру үшін адам баласы әрекет етуі қажет. Алайда іс-әрекет қылғанға дейінгі шешім талпынысы таным бола бастайды. Осылайша, адам баласының ойлау жүйесі қолайлы шешім қабылдау жолындағы керекті іс, қимыл. Сол себепті де Пирстің басты мақсаты адамзатқа ортақ мәселелер жиынтығын шешу болып отыр.

Ч. Пирс білім ол объективті ақиқатқа жеткізеді дитін кереғар пікірді жоққа шығарады. Керісінше танымдық қызмет барысын таным субъектісіне зияткерлік бағыттағы қайсыбір жайлылық әсерге бөлейтін әрекет ретінде қарастырады. Сондықтан, философ ақиқаттың адам сезімінің өзі екендігін дәлелдейді.

Негізінен адам баласы бас пайдасына қажетті үкім шығарғанда күдік жойлып, сенімділік мінездері қалыпқа енеді. Келелі шешім пайда болғанда адамның өзіне деген сенімі берік боп, әрқашан әрекетте болуға құлшынысы жоғары болады және керекті тұжырымдар жүзеге аса бастайды. Жеке бір адамның өзін – өзі сенімді ұстауы басқалардың қолдауы арқылы мығым бола бастайды. Адам баласының мұндай сенімділігін бекіте түсу әдісін Пирс бедел әдісі деген болатын.

Бұдан бөлек кейіннен прагматизм туралы анықтамалар мен түсініктер У. Джеймс [3, 4, 5], Дж. Дьюи [6, 7], Дж. Сантаяна [8] еңбектерінде дамыды.

Сондай-ақ, Пирстің біршама идеялары мен тұжырымдамаларын У. Джеймс әрі қарай дамытты. Ол прагматизмді философиялық түрлі проблемаға негізделген пікірталастарды құрастыру негізінде қарай білді. Джеймстің тұжырымдамасына орай, прагматизм эмпиризмнің аса ерекше түрі. Пирс қарастырған идеяға жүгінген ол прагматизмге жаңа идеялар әкелуге талпынды. Сәйкесінше түсініктердің прагматикалық теорияларын әдіс-тәсілдер арқылы әртүрлі теориялық негіздегі тартыстарды практикалық қорытындылар, оны салыстыру әрі бағалау жүйесі арқылы ретке келтіруге мұрындық болды. Сонымен қатар психологиялық және табиғи қанағаттану шартына орай субъективті әдістерді қолдануды жөн деп тапты.

У. Джеймс ақиқат туралы ілімнің прагматикалық жақтарын өзгерте білді. Ойшылдың пікіріне жүгінсек, бүкіл теория сұрақтардың тек жауабы емес, керісінше оның басты жүгінер құралы. Сол себепті осы құрал белгіленген мұратқа жету жолындағы тиімділікті көбейту бағыты негізінде ескерілуі керек. Джеймстің ойынша, мақсатқа апарған теория ақиқат болып есептеледі. Ақиқат болса практикалық тұрғыдан пайдаланылған жағдайда өз табысын арттырады. У. Джеймс шынайылық негізінде өзімізді дұрыс бағытпен игере

алатын, өмірдің кез-келген саласына әдеттенген және практика құрамымен бірігетін құбылысты атап көрсетеді. Ақиқат жаңа практикаларды көне сенімдер жиынтығымен үйретуді нысанға алады. Прагматизмді зерттеушілер ойлап тапқан біршама идеялар XX ғасырда пайда болған ғылымдар жүйесінің әрекет ету әдісін пайдалануда өз жәрдемін тигізді деп есептейміз.

Дж. Дьюи Ч. Пирс пен У. Джеймстың прагматизм туралы идеяларын дамыта отырып, өзінің негізгі ілімі, инструментализмді қалыптастырды. Дьюи негізінен ғылымдар жүйесін құралдар жиынтығына арналған қорғауға балайды. Адамзатты проблемалық жағдайлар қаптаған күмән ахуалынан құтылу үшін жәрдем қолын созатын түрлі амалдар қарастырады. Қорытындылау барысында белгіленген теорияны пайдалана отырып, ол түйіннің жұмбағы табылса, теория міндетті түрде өз жемісін көрсетеді. Алайда, аталмыш теория басқа адам болмаса басқа жағдаймен сәйкес келмеуі ықтимал. Өйткені, бірсыдырғы жағдайлар жүзеге аспайтыны сияқты, универсал теориялардың да болуы негізсіз. Күнделікті қолданыстағы балғамен ағашты қырку мен араменен шегені қағу ол ақылға қонымсыз нәрсе. Бұдан айтқымыз келгені балғаның жарамсыздығын аңғартпайды. Тиісінше ғылымда да жағдай осылай: ақиқаттың анықтау үшін оның дәрежеге негізделген белгісін бір тізбек бойына қоюдың еш мәні жоқ. Теорияны оның шынайылығы көзқарасы бойынша баға беруден гөрі, оның мәселенің шешімін табудағы мүмкіншілігіне ден қою қажет.

Дьюи негізінен әлеуметтік мәселелерге айрықша көңіл бөлді. Дьюидің философиясының басты ерекшелігі, прагматикалық әдісті әлеуметтану саласында қолдана алу мәселесі болып отыр. Философтың пікірінше, ізгілікке негізделген қоғам құру және сол утопияны іске асыру жолында адам қуатын пайдалану болашағы бұлыңғыр әрекет болмақ. Ол әлеуметтік өмірді рационалдық жүйеден айрылған хаос ретінде қарайды. Ешбір заңдылық болмайды: қазіргі қоғамның тіршілігіне саясат араласа бастаса, келешекте – табиғи апатты жағдай, тіпті кейіннен соғыс болуы да әбден мүмкін [9, 584-586 бб.].

Дж. Дьюи У.Джеймстің радикалды эмпиризмін бойынша танымды басқа бір жағынан түсіндіруге тырысты: таным биологиялық және мәдени ерекшеліктерге ие, яғни рулық және әлеуметтік-мәдени түрлерге байланысты; ол толассыз жүреді, оның бөлшектері әрдайым өзара байланыстар жағдайында; оның әрбір қимылы нақты ахуалда анықталған мәселелерді шешу әрекеті; табиғат және оның құрамдастары бірыңғай тәжірибенің бөлшегі болып табылады [10].

Қазақы прагматизм: еңбек, іскерлік, үнемілдік

Жалпы прагматизм адам баласының өмірге деген құлшынысының жоғары деңгейі негізінде өзінің ұстамдылық қағидаларының басым болғандығын айғақтады. Сондай-ақ прагматизмде философиялық жағынан қазіргі ойлау жүйесін құрау ең негізгі әдістердің бірі болып отыр. Атап айтқанда күллі жаратылыс ережелерінің өзектілігі, жаңашаландыруға талпыныс пен тиімділік, ғылыми білім жүйесін жоғары мәдени құндылық бойынша білу, мінез-құлықтың адамгершілікке сай аса жоғары деп бағаланар құндылығын бағалау және т.б.

Қазіргі қоғам өзіне тән ережелерін талап етеді. Заманға сай бейімделіп, даму үшін бүгінгі тұлғаларға бәсекеге қабілеттілік, іскерлік, креативтілік, прагматистік қасиеттер керек. Осы қасиеттер индивидтің бойынан табылса, сол ретте адамдар тобы табысты болып, мемлекет пен қоғамның дамуына үлкен ықпалын тигізетіні анық. Қазіргі уақыттағы кәсіби қызмет, ұжымда өз орнын табу және табысты болу үшін, білімді жинақтау, жаңашылдыққа ұмтылу, атқарып жатқан қызметін жетік меңгеру, еңбекте белсенділік таныту сияқты тәсілдерді меңгерсек нағыз іскер, табысты, еңбекқор адам болуға лайықты боламыз. Осылайша, прагматистік ойлау, жаңа ақпарат пен білім, қызметтің нәтижеге бағытталуын көздейді. Бұл қазіргі қоғамның дамуы мен мемлекеттің бәсекеге қабілетті болуы үшін маңызды ұстанымдардың бірі. Іскерлікпен айналысу тек тұлғаның кәсібінің болуы ғана емес, қоғамдағы әртүрлі салада іскер болу, бесленділік таныту болып табылады.

Қоғамның бір бөлігін құрайтын тұлға прагматистік тұрғыдан ойланып, харекет етуі қажет, еңбек ресурсын пайдаланып өзінің ісін сүюі керек, сол сәтте атқарып жатқан қызметі нәтиже беріп, мәдени және қоғамдық салада өзін көрсетуге мүмкіндік береді. Атап өткен, әртүрлі қоғам салаларында іскер және белсенді болсақ, қоғам мен мемлекеттің дамуы нәтиже беретіні анық. Іскерлік мемлекет пен қоғам дамуындағы басты тұжырымдамалардың бірі. Себебі, тұлғаның іскерлігі мен белсенділігі мемлекеттің экономикалық өркендеуі мен бәсекеге қабілетті, әлеуметтік әл-ауқатының өсуіне кепіл болады. Іскерлікті қалыптастыру мен дамыту тұлғаның жан-жақты дамуында, айналысып жатқан ісінің табысты болуына, өзін-өзі еңбекпен айналысуға баулу секілді мәселелердің көздеген мақсатына жетуіне септігін тигізеді. Іскерліктің негізгі функциялары жеке тұлға мен қоғамның қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін анықталады.

Білім беру мен еңбек әдебін құраудағы кәсіби түрдегі дайындықта қазіргі заман құндылығын тиімді пайдалануға жіті назар аудару маңызды. Әйткенмен бұл проблеманың кері жағының да бар болатынын есте ұстаған жөн. Прагматизм және құндылық, былай алғанда байлықты көксеу мен оған деген ынтық ғылыми танымдық және білім жүйесінің басты ұйытқысы болмайды.

Негізінен білім берудегі ең негізгі мақсат бұлжымас құндылықтарды ескере отырып, іште пайда болатын ынтаға баулуды ұйымдастыру болып отыр. Сол себепті тек қана прагматикалық тұрғыдан ойлана алатын, шындыққа тура қарай алатын мамандар мен сол мамандықтың рухани құндылықты қарастырған тұлға ретінде тәрбиелеуге баса көңіл бөлу қажет.

Прагматизмді философиялық жүйе деп оны зерттеуші әрі қолдаушы жанды біз прагматик дейміз. Прагматик деген өмірге қытысты іс-әрекеттері және өзіндік жеке көзқарасын табыс келтіруші қорытындылар бойынша түлете алады. Сол себепті ел үшін прагматизм насихаттайтын нұсқаларды берік ұстану қазіргі әлем өркениетінде табысы таудай ұлт болып қалыптасуымыздың тетігі болмақ.

Прагматизм қазаққа да таңсық ұғым емес. Керісінше қанына сіңген жанына жақын ұғым. Тұңғыш Елбасының «Төл тарихымызға, бабаларымыздың өмір салтына бір сәт үніліп көрсек, шынайы прагматизмнің талай жарқын үлгілерін табуға болады» деген сөзінде үлкен мән жатыр.

Қазақтағы прагматизмді негізінен 3 категорияға бөліп қарастыруға болады. Олар: іскерлік, еңбек және үнемшілдік. Осы категориялардың қай-қайсысы болсын, қазақтың келешігінің кемелді болуына өз септігін тигізеді. Әуелі іскерлік жайлы. Іскерліктің тұжырымдамасы біліктілік, тиімділік, белсенділік ұғымдарымен өлшенеді. Іскер адам ұтымды ой мен тың тәжірибеге сүйенген түрде өз кәсібін өрге домалатады. Сондай-ақ қарамағындағы жұмысшылардың күшін оңды-солды сарп етпей өзінің біліктілігімен кез келген тығырықтың тиімді әдісін көздеуі қажет [11].

Бүгінгі күннің қазағы бай, бақуатты болуы тиіс. Ол үшін мал тауып, кәсіп үйрену міндетті. Кез келген кәсіптің көсегесін көгертудің жолы іскерлікке келіп саяды. Сол үшінде қазіргі қазақ жастары Қазақстанның әлем назарына ілігіп, Мәңгілік ел болу мақсатында креативі жоғары әрі іскер болулары қажет. Сондай-ақ, іскерлік – бұл адам жеке басының қасиеті һәм қарым-қабілеті. Қазақы прагматизмнің дамуының алғышарты іскерлік философиясы болуы тиіс. Ол үшін мектеп я болмаса, университет қабырғасында іскерлік курстарын ашу қажет. Білім беру жүйесі мен оқыту процестеріне іскерлікке бағытталған бағдарламаларды енгізу орынды.

Іскерлік ұғымы қазақ дүниетанымында ХІХ ғасырдың екінші жартысында пайдаланылып, маңызды мәселеге айналды. Тәуелсіздігіміздің нығаюы, жаңа технологияларды меңгеруіміз, ұлттық болмысымызды, бірлігімізді сақтау, сананың ашықтығы мен білімге деген ұмтылыс, рухани құндылықтарымызды жаңғырту негізгі міндеттеріміздің бірі.

Іскерлік ұғымы игілік, ізгілік секілді ұғымдармен байланысты. Игілік пен ізгілік ұғымдары адамның моральдық-әлеуметтік санасындағы жеке бас құндылықтарын көрсетеді. Іскерлікпен бұл ұғымдардың байланысын ашатын болса, іскерлік тек материалдық тұрғыдан пайда табу ғана емес,

қоғам өміріне де, оны құрайтын адамдар топтарына жақсы жағдай жасау болып табылады. Әлеуметтік топтың жеке бас мүддесіне пайдалы, оңтайлы нәтижеге бағытталу мақсатында жұмыс жасайды.

Бүгінгі күні іскерлікті қалыптастыру – жеке тұлғаның табысты әлеуметтенуі және адам капиталының дамуы мен табыстың ұлғаюы жағдайындағы ХХІ ғасырдың негізгі дағдыларының бірі болып табылады. Адамның өмір сапасының жақсаруы субъективті критерийлері сияқты әлеуметтік көрсеткіштер жүйесінің негізін көрсетті. Тек адам өмірінің шеңберінде ғана емес, ол қоғамның әл-ауқатының қол жеткізген деңгейімен, жалпы өмірде де, жекелеген салаларда да жеке игіліктің субъективті қабылдауымен байланыстырылды.

Прагматизмнің жарқын үлгілерін екінші еңбек категориясынан да көруге болады. Дәл осы еңбек қазаққа қазір қажет-ақ. Қазақ халқы былай алғанда еңбектің қадір-қасиетін жақсы түсінеді. Еліміздегі еркін еңбек иегерлерінің сапалы істері баршылық.

Еңбек турасында сөз қозғағанда біз әлбетте Хакім Абайдың даналық ойларына жүгінеміз. Ұлы ақын адам кәсібіндегі адалдық ұғымын биік қойып, еңбектің қай уақытта болмасын өз кезеңінде іскерліктің қозғаушы күші екендігін алға тартты. Сондай-ақ оның тағылымының қазаққа берері көп. Әсіресе қазақ жастарының еңбек тәрбиесіне де қосар үлесі көп. Өз өлеңдері мен қара Ғақлияларында шектен асқан мақтаншақтық және масылдық дертінен айығып, қайратына сеніп, еңбек етуді, талапты жолдас ете білімді болуға үгіттеген. «Әуелі Құдайға сыйынып, екінші өз қайратыңа сүйеніп еңбек қылсаң қара жер де құр тастамайтынын» [12], – деп Абай орынды меңзеді. «Өзің үшін еңбек қылсаң, өзі үшін оттаған хайуанның бірі боласың; адамшылықтың қарызы үшін еңбек қылсаң, Алланың сүйген құлының бірі боласың» – деген дана ойдан ұғынарымыз әлі бар. Прагматизмнің ерекшелігі де осында. Ол өзінің «Сегізаяқ» дейтін өлеңінде:

Жан аямай кәсіп қыл.
Орынсыз ыржаң,
Болымсыз қылжаң
Бола ма дәулет, нәсіп, бұл?
Еңбек қылсаң ерінбей –
Тояды қарның тіленбей.
Егіннің ебін,
Сауданың тегін
Үйреніп, ойлап, мал ізде.
Адал бол – бай тап,
Адам бол – мал тап,

Қуансаң қуан сол кезде, – деп, арзан ойын-күлкіге бой алдырмай, кеудеңде Алла берген қуат барда бүкіл күш-жігеріңді елеулі еңбекке жұмсап, аянбай тер

төгіп мал табуды насихат еткендей. Адалдықты қашанда ту қылып көтеріп, адамдышылықтан айнымай пейіліңе сай бейнет етсең, соған сай дәулетінде дәуіріңе жетердей несібең боларын меңзегендей ұлы ақын. «Егіннің ебін, сауданың тегін үйреніп, ойлап, мал ізде», – дегені, өз ұрпағына оқу – білімге, ғылым бағып, ілім іздеуге қолқа салып отыр. Тек біліммен, ғылыммен ғана көкейіндегі кәсібінің көкжиегін кеңейте алатындығын білдіртіп тұр. Абайдың арманы қазақ баласының кәсіптің қай түрін болмасын талаптанамейлінше меңгеріп, көзі ашық, көкірегі ояу ұлағатты ұрпақ қалыптасуын қалағандай.

Ол үшін әрине көп білмек керек. Білімге қанағатсыз ғылымға тойымсыз болу қажет.

«Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шашпақ –
Бес дұшпаның білсеңіз.
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рақым ойлап қой –

Бес асыл іс көнсеңіз» [13], – дейтін өлең жолдарында ол қазіргі ұрпақтың еңбекті, байлықты бағасын білмей, қадірін кие тұтпағанын ескертіп тұрғандай. Байлықтың құр есепсіз шашылатындағына қынжылып, керісінше оны еселеп әрі үнемдеуге шақырады. Ақынның өз сөзімен айтсақ, «иттікпен тапқан малды, адамшылықпен жұмсайтын» уақыт таяған сынды. Прагматизмнің басты қағидасы да осы. Сонымен қатар Абай еңбекке салғарттық танытуды, еріншектіктің халық санасын әлсіретіп, жоқшылыққа әкеп соқтыратынын, соңында әлеуметтік әлсіздіктің болатындығын қатты сынға алып, жұртшылықты еңбекке баулиды. Сондай-ақ, Абай сол еңбектің әлеуметтік халі мен мәніне айрықша ден қояды. Еңбектің мазмұнына келгенде Хакім егін егу мен білім үйренуді еңбектің асылы деп санайды. «Түбінде баянды еңбек егін салған, Жасынан оқу оқып, білім алған» [13], – деген нақылды ақын текке айтпаса керек. Хакім еңбек тек адам баласының өзіне қарата айтылмағандығын ескетіп, өзгеге де пайдасының болатындығын меңзеген. Себебі жеке тұлға өз ниетін қандырған күйде өзгенің де тілегін орындауға септігін тигізеді деп тұжырым жасаған.

Үнемділікті иеленген үшінші категория да қара қазақтың басында бар сауда. Астамшылдық пен ысырапшылыққа ырық беретін қазіргі біздің қазақ қоғамы үшін осы үнемшілділік ауадай қажет. Байлықтың қадірін білмеген бақыттың кілтін таба алмайтындығы белгілі...Қазіргі қазақ қоғамында да осы секілді ысырапшылықтың салдарынан мемлекет экономикасында ауқымды мәселелер орын алып жатқандығы белгілі. Дүниені кезген бүгінгі дағдарыс кезеңінде ысырапшылдық пен шектен тыс астамшылдыққа жол бермеу, тиімділік пен үнемшілдікке үйренуіміз аса маңызды. Үнемшілдік пен ысырапшылдық жайлы ислам шарттарының оның ішінде Құран Кәрімде келтірілген. Мысалы Ағраф сүресі, 31 – аятында: «Әй адам балалары!

Әрбір құлшылық орнында зейнеттеріңді алыңдар (киініңдер). Және жеңдер, ішіңдер де ысырап етпеңдер. Күдіксіз Алла ысырап етушілерді сүймейді» – делінген. Ал, Алла елшісі өз хадис шәріптерінің бірінде: «Күн көрісте үнемдеу – пайғамбарлықтың жиырмадан бірі», – деген екен. Сондықтан өміріздің әр сатысында ысырапшылдыққа жол бермей, үнемді пайдалану – жеке басымыздың Алла елшісінің хадисінен өнеге қабылдаған міндетті құлшылығымыз болса, егеменді елімізде ұлттық экономиканы дамыта отырып, Мәңгілік ел болуымыздың алғышарты осы.

Астамшылдық пен ысырапшылдықты болдырмаудың негізгі үлгісі ұлттық мәдениетте, қазақтың қара сөздерінде, шешендік өнерінде, ұлттық философиясында тұнып тұр. Бұл сөзімізбен тағы да Абайға жүгінеміз. Ол өз қарасөздерінде, ішсем, жесем, ұйықтасам деп туатын ұрпақ емес, көрсем, білсем, үйренсем дейтін ұрпақты өсіріп, оны білімге, ғылымға үйретіп, қанағат-шылдық пен үнемшілдікке баулу қажеттілігін алға тартқан. Онымен қоса, ол мақтаншақтықтың түрлерін көрсетіп, «десін» дейтіндердің «демесін» дейтіндерден озып шығу мәселесін іздеп, оның ақыры надандыққа келіп тірелетіндігі, адам баласы адам баласынан ақыл, ғылым, ар, мінез деген нәрселерден озбақ. Одан басқа нәрселерменен оздым ғой, демектің бәрі де ақымақтық, – деп, сынаған болатын [11]. Прагматизмнің айрықша үлгілері нақ осы Абай шығармашылығында нақты көрініс тапқандығына шүбә келтірмес ешкім! Абайдан асқан прагматик тұлға жоқ дерсіз! Демек, прагматизм – қазақ қоғамының басты қозғаушы күштерінің бірі, сондай-ақ дүниені тануымыздың тетігі, іс-қимылымыз бен ұстанымдарымыздың басты бағдары, ұлттық менталитетіміздің мөрі.

Қорытынды

Бүгінгі күнде Қазақстанда аса ауқымды жаңашаландыру үдерісі жүріп жатыр. Бұл үрдістер түгелімен 2050 жылға жоспарланған әлемнің азулы елдерінің құрамына енуі мүрат еткен Тұңғыш Президент Н.Ә. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мемлекеттік бағдарламасының негізінде елдің мәдениет салаларындағы жаңаруға қатысты болатындығы сөзсіз. Ғаламдық интеграция кезеңінде Қазақстан үшін даму бағдарламасын айқындау сонымен қатар байырғы дәстүрлі әдет-ғұрыптарды қайтадан жандандыру тіпті, дүниетанымдық құндылықтарды қайта қалыпқа келтіру мүмкіндіктерін түсіну қазіргі таңда өзекті мәселе. Өзіміздікі және басқаныкі деп бөліп-жару, мәдениет іргесін аулақ салу, отандық әрі әлемдік жүйелерді астыртын қабылдап алу мен білім мен ғылыми қарқындылыққа тосқауыл болып, сырттан келуші сыни қарсылықтарға бейімделу қажеттілігін шектеуі мүмкін. Дәл осы орайда әлемдік даму қарқыны аса жоғары экономикалық ауысулардың, саяси жүйенің бағытын, ғылыми-техникалық жаңашылдықтың

тиімді тұстарын ой елегінен өткізіп, тиісінше прагматизм мүмкіндіктерін қолдана алуымыз маңызды.

Прагматикалық ойлау турасында айтылғанда, бағзыдан бастауын алған дәстүрлі дүниетаным мен ұлттық құндылықтарымыздан ада болып, батыстың мәдениет үлгілерін түгелімен қабылдау керек деген түсінікке жол бермеу керек. Себебі, осы секілді ойлау негізінде Еуразия құрлығын жайбарақат жайлаған қазақ елі үшін тосыннан түскен таңсық ұғым емес. Көшпелі өмірмен күнелткен халқымыз, табиғи құбылыстарды толығымен танып, жер – ананың бауырында ғұмыр кешкен. Соған орай, біршама даналық сөздер мен ұғымдарды, салт-дәстүрмен көмкерілген ырым, тиымдарды өмірге әкелді. Батырды білегіне емес біліміне қарап жорыған қазақ нақылдары «байлықты қолдың кірі» екендігін ескертіп, материалдық және рухани құбылыстың кем-кетігін түзегендей. Ерін сыйлаған, елдікті, бірлікті жақтаған ұлы бабалар аманаты аққан судың да сұрауы болатыныдығын қаперге алғызып, қоғамдық теңдікті насихаттады. Мұның барлығы прагматизмнің дәстүрлі дүниетанымымызбен етене жақын екендігінен дәйек береді.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Медведев Н. Метаморфоза / Н. Медведев // Вестник ТГУ. – 2008. – №3 (59). – С.16.
- 2 Пирс Ч.С. Начало прагматизма / Ч.С. Пирс / Пер. с англ. В.В. Криющенко, М.В. Колопотина. СПб.: Лаборатория метафизических исследований философского факультета СПбГУ; Алетейя, 2000. – Т.1. – 318 с.; – Т.2. – 352 с.
- 3 Джеймс У. Прагматизм: новое название для некоторых старых методов мышление / У. Джеймс. – М.: Ленанд, 2015. – 240 с.
- 4 Джеймс У. Психология в беседах с учителями / У.Джеймс. – СПб.: Питер, 2001. – 150 с.
- 5 Джеймс У. Многообразие религиозного опыта / У.Джеймс/ Пер. с англ. В.Г. Малахеевой – Минович, М.В. Шика, под ред, и с предисл. С.В. Лурье – М.: URSS Комкнига, 2012. – 418 с.
- 6 Дьюи Д. Реконструкция в философии. Проблемы человека / Д.Дьюи / Пер. с англ. послесл. и примеч. к.филос.н. Л.Е. Павловой. – М.: Республика, 2003. – 493 с.
- 7 Дьюи Д. Общество и его проблемы / Д.Дьюи / Пер. с англ. И.И. Мюрберг и др. – М.: Идея – Пресс, 2002. – 159 с.
- 8 Сантаяна Д. Характер и мировоззрение американцев / Д. Сантаяна / Пер. с англ. И. Мюрберг. – М.: Идея-пресс, 2003. – 175 с.
- 9 Джеймс У. Что такое прагматизм? / У.Джеймс. [Электронный ресурс] <http://www.marsexh.ru/pragmatik.html/> (дата обращения: 05.05.2021).
- 10 Красиков В. Американская философия классического периода: реализм и прагматизм / В.Красиков // Вестник КемГУКИ. – 2014. – № 4 (29-1). – С. 99.
- 11 «Қазақы прагматизм» // Егемен Қазақстан. – 2017. – 20 сәуір. [Электронды ресурс] <https://egemen.kz/article/119983-qazaqu-pragmatizm/> (дата обращения: 18.06.2021).
- 12 Тұрсынбаева А., Малдыбек А. Абай рухани мұрасының мәңгілігі // Әл-Фараби Хабаршысы. – 2020. – №3 (73).
- 13 Тұрсынбаева А., Малдыбек А. Абай «Қара сөздеріндегі» адамшылық құндылығын ашатын ұғымдар // Әл-Фараби Хабаршысы, Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы. – 2019. – №1 (67).

Transliteration

- 1 Medvedev N. Metamorfoza [Metamorphosis] // Vestnik TGU. – 2008. – №3 (59). – S.16.
- 2 Pirs Ch.S. Nachalo pragmatizma [The Beginning of Pragmatism] / Per. s angl. V.V. Kriiуshenka, M.V. Kolopotina. SPb.: Laboratoriia metafizicheskikh issledovaniі filosofskogo fakulteta SPbGU; Aleteia, 2000. – T.1. – 318 s.; T.2. – 352 s.
- 3 Djeims U. Pragmatizm: novoe nazvanіe dlia nekotorykh starykh metodov myshlenie [Pragmatism: a new name for some old methods of thinking]. – M.: Lenand, 2015. – 240 s.
- 4 Djeims U. Psihologiya v besedah s uchitelіami [Psychology in Conversations With Teachers]. – SPb.: Piter, 2001. – 150 s.
- 5 Djeims U. (2012). Mnogoobrazie religioznogo opyta [Diversity of Religious Experience] / Per. s angl. V.G. Malahievoi – Mirovich, M.V. Шика, pod red. i s predisl. S.V. Lure. – M.: URSS Komkniga, 2012. – 418 s.
- 6 Diyi D. Rekonstruktsiia v filosofii. Problemy cheloveka [Reconstruction in Philosophy. The Human Problem]. / Per. s angl, poslesl. iprimech. k.filos.n. L.E. Pavlovoi. – M.: Respublika, 2003. – 493 s.
- 7 Diyi D. Obshetvoi ego problem [Society and its Problems] / Per. s angl. I.I. Miyrbergi dr. – M.: Ideia – Press, 2002. – 159 s.
- 8 Santaіana D. Karakter i mirovozenie amerikantsev [Character and Worldview of Americans] / Per. s angl. I. Miyrberg. – M.: Ideia-press, 2003. – 175 s.
- 9 Djeims U. Chto takoe pragmatizm? [What is Pragmatism?]. [Elektronnyiresurs] <http://www.marsexx.ru/pragmatik.html> (data obrashhenija: 05.05.2021).
- 10 Krasikov V. (2014). Amerikanskaia filosofiya klassicheskogo perioda: realism i pragmatizm [American Philosophy of the Classical Period: Realism and Pragmatism] // Vestnik KemGUKI, 2014. – № 4 (29-1). – S. 99.
- 11 «Kazaky pragmatizm» [Kazakh Pragmatism] // Egemen Kazakhstan [Elektronny resurs] <https://egemen.kz/article/119983-qazaqy-pragmatizm>. (data obrashhenija: 18.06.2021).
- 12 Tursynbaeva A., Maldybek A. Abai ruhani murasynyn mangiligi // Al-Farabi Habarshysy. – 2020. – №3 (73).
- 13 Tursynbaeva A., Maldybek A. Abai «Kara sozderindegi» adamshylyk kundylygyn ashatyn ugymdar // Al-Farabi Habarshysy, Filosofiya, madeniettanu, sayasattanu seriyasy. – 2019. – №1 (67).

Малдыбек А.Ж. Дүйсен Н.Б.

Прагматизм – модернизация сознания

Аннотация. Сегодня много говорят и пишут о прагматизме. Прагматизм возник в последнее десятилетие XIX века как философское направление.

В XXI веке были поставлены некоторые направления модернизации национального сознания. Главными принципами духовной модернизации стали такие идеи, как конкурентоспособность, сохранение национальной идентичности, прагматизм, торжество знаний и не революционное эволюционное развитие страны, призывающие к открытости сознания. За последние двадцать лет понятие национальной конкуренции, возникшее в мировом сообществе, получило острый анализ и политическую подоплеку. Поэтому понимание экономического роста как национальной конкуренции в условиях современной глобализации имеет особую теоретическую и практическую значимость. По теоретическим выводам вопроса о реалиях и критериях национальной конкуренции некоторые страны пытались решить наиболее основные вопросы.

Условия экономического развития и возможности нормализации государства. В данном направлении не теряет своей ценности цепочка программ «Цифровой Казахстан», «Культурное и межконфессиональное согласие», «Трехязычное образование».

В статье говорится, что единственный путь к духовному возрождению нации – запомнить принципы прагматизма в памяти нации и избавиться от некоторых негативных привычек казахской идентичности.

Ключевые слова: прагматизм, предприимчивость, "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания", национальные ценности, конкурентоспособность, идентичность.

Maldybek A., Duisen N.

Pragmatism – Modernization of Consciousness

Abstract. There is a lot of talk and writing about pragmatism today. Pragmatism emerged in the last decade of the XIX century as a philosophical trend.

In the XXI century, some directions of modernization of national consciousness were set. The main principles of spiritual modernization are such ideas as competitiveness, preservation of national identity, pragmatism, the triumph of knowledge and non-revolutionary evolutionary development of the country, calling for openness of consciousness. Over the past twenty years, the concept of national competition, which has emerged in the world community, has received sharp analysis and political overtones. Therefore, the understanding of economic growth as national competition in the context of modern globalization is of particular theoretical and practical importance. According to the theoretical conclusions of the issue of the realities and criteria of national competition, some countries tried to solve the most basic issues. Conditions for economic development and the possibility of normalizing the state. In this direction, the chain of programs "Digital Kazakhstan", "Cultural and interfaith consent", "Trilingual education" does not lose its value.

The article says that the only way to the spiritual revival of the nation is to remember the principles of pragmatism in the memory of the nation and get rid of some of the negative habits of Kazakh identity.

Key words: pragmatism, entrepreneurship, national values, competitiveness, identity.